BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA O‘QIB TUSHUNISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISHGA OID O‘QUV TOPSHIRIQLARNING MAVJUD HOLATI TAHLILI

Rahimjonova Mahliyo,
NamDPI magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi o‘quv topshiriqlarning mavjud holati tahlil qilinadi. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida qo‘llanilayotgan matnlar, mashqlar hamda topshiriqlar o‘quvchilarning fonetik, leksik, sintaktik, semantik va pragmatik ko‘nikmalarini rivojlantirish nuqtayi nazaridan o‘rganildi. Tadqiqot davomida “Do‘stlik g‘olib bo‘ldi” ertagi, “Yurt bo‘ylab safar” matni hamda “Maqtanchoqqa” she’ri asosida o‘quvchilarning o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion topshiriqlar ishlab chiqildi. Shuningdek, PIRLS, PISA, TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlari talablaridan kelib chiqib, o‘qib tushunish ko‘nikmasini baholashning zamonaviy yondashuvlari yoritildi.

Kalit so‘zlar: o‘qib tushunish, boshlang‘ich ta’lim, o‘quv topshiriqlari, matn turlari, nutqiy ko‘nikma, PIRLS, PISA, innovatsion metodlar.

Аннотация. В данной статье анализируется текущее состояние учебных заданий, направленных на развитие навыков понимания прочитанного у учащихся начальных классов. Тексты, упражнения и задания, используемые на уроках родного языка и читательской грамотности, были изучены с точки зрения развития фонетических, лексических, синтаксических, семантических и прагматических навыков учащихся. В ходе исследования на основе сказки «Победила дружба», текста «Путешествие по Родине» и стихотворения «Хвастуну» были разработаны инновационные задания, направленные на развитие навыков понимания прочитанного. Кроме того, с учётом требований международных программ оценки, таких как PIRLS, PISA и TIMSS, освещены современные подходы к оцениванию навыков понимания прочитанного.

Ключевые слова: понимание прочитанного, начальное образование, учебные задания, типы текстов, речевые навыки, PIRLS, PISA, инновационные методы.

Abstract. This article analyzes the current state of educational tasks aimed at developing reading comprehension skills in primary school students. The texts, exercises, and assignments used in mother tongue and reading literacy classes were studied from the perspective of developing students’ phonetic, lexical, syntactic, semantic, and pragmatic skills. During the research, innovative tasks designed to improve reading comprehension skills were developed based on the fairy tale “Friendship Won”, the text “Journey Across the Homeland”, and the poem “To the Boastful”. In addition, modern approaches to assessing reading comprehension skills were highlighted in accordance with the requirements of international assessment programs such as PIRLS, PISA, and TIMSS.

Keywords: reading comprehension, primary education, educational tasks, text types, speech skills, PIRLS, PISA, innovative methods.

Kirish. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilgan sana munosabati bilan O‘zbekiston xalqiga yo‘llagan bayram tabrigida barcha ta’lim muassasalarida o‘zbek tili va adabiyoti fanlarini o‘qitish tizimini

takomillashtirish hamda ta’lim sifatini oshirish zarurligini alohida ta’kidlagan [1]. Mazkur fikr ona tili ta’limida o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini, ayniqsa, o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirishning dolzarb ahamiyatini ko‘rsatadi.

Milliy o‘quv dasturida ona tili va o‘qish savodxonligi fanining asosiy maqsadi o‘quvchilarda tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozish kabi nutqiy faoliyat turlarini rivojlantirishdan iborat ekanligi qayd etilgan. Boshlang‘ich ta’limda aynan o‘qib tushunish ko‘nikmasi boshqa barcha fanlarni muvaffaqiyatli o‘zlashtirish uchun asosiy omil hisoblanadi. Chunki o‘quvchi matnni anglamas ekan, undan kerakli ma’lumotni ajratib olishi, xulosa chiqarishi yoki mustaqil fikr bildirishi qiyinlashadi.

So‘nggi yillarda xalqaro baholash dasturlari – PIRLS, PISA, TIMSS, EGRA va EGMA tadqiqotlarida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini aniqlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu esa boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali topshiriqlar tizimini yaratish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

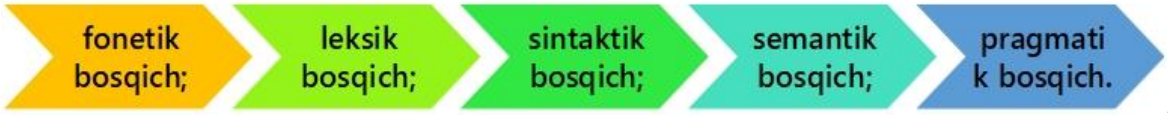
Mazkur maqolaning maqsadi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirishga oid o‘quv topshiriqlarning mavjud holatini tahlil qilish hamda innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish yo‘llarini ko‘rsatishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida pedagogik kuzatish, qiyosiy tahlil, matn tahlili, metodik tavsiflash va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Boshlang‘ich sinf “Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsliklarida berilgan ertak, she’r va ma’lumotli matnlar o‘rganildi hamda ular asosida tuzilgan mashq va topshiriqlar o‘quvchilarning o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish nuqtayi nazaridan tahlil qilindi [2, 4].

Shuningdek, xalqaro baholash dasturlarida qo‘llaniladigan topshiriqlar mazmuni o‘rganilib, ularning boshlang‘ich sinf darsliklaridagi topshiriqlar bilan uyg‘un jihatlari aniqlandi. Tadqiqot jarayonida quyidagi bosqichlarga e’tibor qaratildi:

1. O‘qib tushunish ko‘nikmasining tarkibiy bosqichlarini aniqlash.
2. Amaldagi darsliklarda berilgan mashq va topshiriqlarni tahlil qilish.
3. Innovatsion metodlar asosida yangi topshiriqlar ishlab chiqish.
4. O‘quvchilarning o‘qib tushunish ko‘nikmasini baholash usullarini aniqlash [3, 4].

Natijalar. Tahlillar natijasida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qib tushunish ko‘nikmasi quyidagi bosqichlar asosida shakllanishi aniqlandi:

Fonetik bosqich. Fonetik bosqichda o‘quvchilar tovush va harflarni farqlash, bo‘g‘inlab o‘qish, talaffuzi qiyin so‘zlarni ravon aytish ko‘nikmalarini egallaydi. Tadqiqot davomida “Fleshcards” metodidan foydalanish samarali ekani kuzatildi. Ushbu metod asosida matndagi murakkab so‘zlar bo‘g‘inlarga ajratilib, maxsus tarqatmalarda

beriladi. O‘quvchilar so‘zlarni bo‘g‘inlab o‘qish orqali to‘g‘ri talaffuz qilishga odatlanadi.

Leksik bosqich. Leksik bosqichda o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirish va matndagi notanish so‘zlarning ma’nosini anglatish muhim hisoblanadi. “Do‘stlik g‘olib bo‘ldi” ertagi asosida quyidagi so‘zlarning ma’nosi izohlandi: “hukmron”, “to‘sqinlik qilmoq”, “yovuz”, “puchga chiqarmoq”, “yolvormoq” va boshqalar. Bu jarayon o‘quvchilarning matnni to‘liq anglashiga yordam beradi.

Sintaktik bosqich. Sintaktik bosqichda o‘quvchilar gapdagi so‘zlarning o‘zaro bog‘lanishini tushunadi. Tadqiqotda “Evrika” usulidan foydalanildi. Bunda gap tarkibidagi so‘zlarning tartibi o‘zgartirilib, o‘quvchilarga to‘g‘ri gap tuzish vazifasi berildi. Mazkur usul o‘quvchilarning sintaktik tafakkurini rivojlantirishda samarali bo‘ldi.

Semantik bosqich. Semantik bosqichda o‘quvchilar matn mazmunini chuqur tushunish, asosiy fikrni ajratish va yashirin ma’nolarni aniqlashga o‘rganadi. “Do‘stlik g‘olib bo‘ldi” ertagi yuzasidan:

ertakning asosiy g‘oyasini aniqlash;

qahramonlarning xatti-harakatlarini baholash;

voqealarga munosabat bildirish kabi topshiriqlar qo‘llanildi.

Pragmatik bosqich. Pragmatik bosqichda o‘quvchilar muallif maqsadini anglash, matnning tarbiyaviy ahamiyatini tushunish va matn asosida xulosa chiqarishga o‘rgatildi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi savollar o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qildi:

Bo‘ri va tulki nima sababdan jazolandi?

Hayvonlarning usuli to‘g‘ri deb o‘ylaysizmi?

Siz shu vaziyatda bo‘lganingizda qanday yo‘l tutardingiz?

Matn turlari bilan ishlash natijalari

Tadqiqot davomida boshlang‘ich sinf darsliklarida qo‘llaniladigan asosiy matn turlari quyidagicha tasniflandi:

1. Ertak va badiiy matnlar.
2. Ma’lumotli matnlar.
3. She’r va qisqa xabarlar.

Ertaklar o‘quvchilarning tasavvurini kengaytirishi, qahramonlar xarakterini tushunishga yordam berishi bilan ajralib turadi. “Do‘stlik g‘olib bo‘ldi” ertagi asosida tuzilgan topshiriqlar o‘quvchilarning voqealarni ketma-ketlikda anglash, sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushunish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirdi.

Dilfuza Shomalikovaning “Yurt bo‘ylab safar” matni asosida “Yo‘l xaritasi” metodi qo‘llanildi. O‘quvchilar o‘z orzulari va maqsadlarini xarita shaklida tasvirlab, matn mazmunini shaxsiy tajribalari bilan bog‘lashdi. Bu usul o‘quvchilarning ijodiy fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirdi.

Tolib Yo‘ldoshning “Maqtanchoqqa” she’ri asosida o‘quvchilar: she’rning asosiy g‘oyasini aniqlash; qahramon xarakterini baholash; badiiy vositalarni tushuntirish kabi topshiriqlarni bajardi. Natijada she’rni tahlil qilish o‘quvchilarning estetik didi va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilishi aniqlandi.

№	Topshiriq turi	Qisqacha tavsifi	O‘qib tushunishdagi ahamiyati
1	Test topshiriqlari	Matn asosida bir yoki bir nechta to‘g‘ri javobni tanlashga qaratilgan savollar	O‘quvchining matn mazmunini tushunganlik darajasini aniqlaydi
2	Binar testlar	“To‘g‘ri/Noto‘g‘ri” yoki mos variantni tanlash shaklidagi topshiriqlar	Matndagi ma’lumotlarni tahlil qilish va farqlash ko‘nikmasini rivojlantiradi
3	Qisqa javobli savollar	O‘quvchidan qisqa va aniq javob talab qiluvchi savollar	Mustaqil fikrlash va matndan asosiy ma’lumotni ajratib olishga yordam beradi
4	Rasmli testlar	Matn mazmuniga mos rasmlarni tanlash yoki tahlil qilish topshiriqlari	Tasvir va matn o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash ko‘nikmasini rivojlantiradi
5	Muammoli savollar	O‘quvchini fikrlashga, xulosa chiqarishga undovchi savollar	Tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantiradi

Baholash jarayonida o‘quvchilarning nafaqat matnni eslab qolishi, balki uni tushunishi, talqin qilishi va baholay olishi ham muhim mezon sifatida olindi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich sinf darsliklarida o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlar mavjud bo‘lsa-da, ular ko‘proq reproduktiv xarakterga ega. Ya’ni o‘quvchilardan tayyor ma’lumotni topish yoki qayta aytish talab qilinadi. Holbuki, zamonaviy ta’lim tizimi o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilishi va xulosa chiqarishini talab etadi.

Xalqaro baholash dasturlari, xususan PIRLS va PISA topshiriqlari o‘quvchilarning: ***matnni tahlil qilish; yashirin ma’nolarni aniqlash; muallif nuqtayi nazarini tushunish; matnni real hayot bilan bog‘lash; tanqidiy baholash*** ko‘nikmalariga asoslanadi. Shu sababli boshlang‘ich ta’limda qo‘llaniladigan topshiriqlar ham reproduktiv xarakterdan ijodiy va tahliliy topshiriqlarga o‘tishi lozim. Shuningdek, tadqiqot natijalari matn tanlash masalasining ham muhim ekanini ko‘rsatdi. O‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos, qiziqarli hamda hayotiy mazmunga ega matnlar o‘qib tushunish ko‘nikmasining rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Matnlar bilan ishlashda innovatsion metodlardan foydalanish o‘quvchilarni dars jarayoniga faol jalb etadi. “Fleshcards”, “Evrika”, “Yo‘l xaritasi” kabi metodlar o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish bilan birga ularning ijodiy tafakkurini ham rivojlantiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qib tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish zamonaviy ta’limning ustuvor vazifalaridan biridir. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘qib tushunish ko‘nikmasi fonetik, leksik, sintaktik, semantik va pragmatik bosqichlar asosida izchil rivojlantirilishi zarur. Darsliklarda berilgan mashq va topshiriqlarni xalqaro baholash dasturlari talablariga mos ravishda takomillashtirish,

oʻquvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini rivojlantiruvchi topshiriqlar ulushini oshirish maqsadga muvofiqdir.

Shuningdek: innovatsion metodlardan foydalanish, turli matn turlari bilan ishlash, interaktiv topshiriqlarni qoʻllash, zamonaviy baholash usullarini joriy etish boshlangʻich sinf oʻquvchilarining oʻqib tushunish koʻnikmasini samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Kelgusida boshlangʻich taʼlimda oʻqib tushunish koʻnikmasini rivojlantirishga oid topshiriqlarni raqamli texnologiyalar asosida ishlab chiqish hamda ularning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali aniqlash muhim ilmiy yoʻnalishlardan biri boʻlib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Oʻzbek tiliga davlat tili maqomi berilgan kun munosabati bilan Oʻzbekiston xalqiga bayram tabrigi. – Toshkent, 2020.

2. Umumiy oʻrta taʼlimning Milliy oʻquv dasturi. – Toshkent, 2021.

3. PIRLS Assessment Framework. – Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), 2021.

4. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2022.

5. Ona tili va oʻqish savodxonligi: 3-sinf darsligi. – Toshkent: Respublika taʼlim markazi, 2022.

6. Abduraimov Sh. Oʻquvchilarning bilim va koʻnikmalarini baholashning kognitiv asoslari. – Toshkent, 2020.

7. Hamroyev Gʻ. Ona tili taʼlimida matn bilan ishlash metodikasi. – Toshkent, 2021.